

दनुवारी र नेपाली भाषाका क्रियापदको तुलना

पदमप्रसाद अर्याल ★

सार

विभिन्न जातजातिको सङ्गमस्थल नेपालका १२३ भाषाहरूमध्ये दनुवार जाति र यसको भाषा पनि एक राष्ट्रिय भाषा हो । दनुवारी भाषी नेपालका सातै प्रदेशमा छरिएर बसेका भए पनि यिनको मुख्य उद्गम स्थल र अधिक सङ्ख्यामा बसोबास चाहिँ वाग्मती प्रदेशमा नै भएको तथ्याङ्क पाइन्छ । यो भाषा भारोपेली भाषा परिवारको मागधीवर्गबाट विकसित भएको हो । कुनै पनि भाषाको अभिव्यक्ति क्षमता शब्दभण्डारको क्षमतामा निर्भर रहन्छ । विश्वका हरेक जातिका भाषिक प्रयोगमा त्यस भाषाका शब्दवर्गको महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । सञ्चारसामर्थ्यको मापन गर्ने मूलआधार पनि शब्दस्रोत नै हो । शब्दहरूको सम्पन्नता र अर्थवहन क्षमताले भाषालाई जीवन्त बनाउँछ । परम्परित र भाषावैज्ञानिक दुवै पद्धतिका आधारमा दनुवारी भाषाका क्रियापदलाई चिनाउन सकिन्छ । दनुवारी भाषाका क्रिया वर्ग र यसका विभिन्न उपवर्गमा अन्य भाषाको बढी मात्रामा प्रभाव परेको छ तथापि यो भाषाका मौलिक वा निजी क्रियापदहरूको दृष्टिले निकै सबल छ । उक्त किसिमका क्रियावर्गका शब्दहरू नेपाली, थारु, बोटे, मैथिली, आदि निकटवर्ती भाषासँग पूर्ण भन्नता आंशिक समानता र पूर्ण समानता तीनै किसिमका समानता राख्दछन् । नेपालीभाषा र दनुवारी भाषाका शब्दवर्गअन्तर्गत क्रियावर्ग वा क्रियापदको मात्र तुलना गर्नु यस आलेखको मुख्य सार रहेको छ ।

शब्दकृञ्ज : शब्दवर्ग, भारोपेली परिवार, क्रियावर्ग, समानता, असमानता, आंशिक समानता, भाषापरिवार, पाली भाषा, दनुवारी भाषा ।

१. विषय परिचय

दनुवार जाति नेपालमा अल्पसङ्ख्यक जातिमा नै पर्दछ । यस जातिको सङ्ख्या २०६८ सालको जनगणनाको तथ्याङ्कअनुसार ८४,११५ सङ्ख्यामा रहेका छन् । दुई पहाडका बीचको समथर भू-भागलाई 'दुन' भनिन्छ । दुनमा बसोबास गर्ने भएकोले दनुवार शब्दको प्रयोग गरिएको हो । पहाडका खोंच र प्रायः भित्री मधेशमा बसोबास गर्दै आएको हुँदा दनुवार जाति बनेका हुन् भन्ने विचारमा विद्वान्हरूको विचार मिल्दो जुल्दो छ । नेपालमा बोलिने कतिपय भाषाहरू अस्तित्वविहीन बन्न पुगेका छन् । कतिपय भाषाहरूको व्याकरण र साहित्यको विकाससमेत भएको अवस्थामा नेपालमा बोलिने दनुवारी भाषाको प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या दयनीय अवस्थामा रहेको छ । हासोन्मुख अवस्थामा रहेको दनुवारी भाषाका संकलित क्रियापदहरूको वर्गीकरणका आधारमा दनुवारी र नेपाली भाषाका क्रिया वर्गको तुलना गरी यी दुई भाषाबीच क्रियावर्गमा देखा परेका समानता –असमानतालाई देखाउनु उक्त भाषाका विविध क्रियापदहरूलाई प्रस्तुत गरी दनुवार जातिको बसोबास भएको ठाउँमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउनुका साथै राष्ट्रिय भाषा दनुवारीको संरक्षण, संबर्द्धनको कार्यमा एउटा ईटा थप्नु यस लघुलेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

★ उपप्राध्यापक, भुवानीशंकर बहुमुखी कलेज, खैरहनी चितवन ।

१.२ समस्याकथन

नेपाल बहुजाति, बहुभाषी र बहुसांस्कृतिक देश हो । नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरू भारोपेली परिवार, अग्नेली परिवार, भोटवर्मेली परिवार र द्रविडेली परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् । यीमध्ये सबैभन्दा बढी वक्ता भएको भाषा भाषा परिवार भारोपेली परिवार हो । यसअन्तर्गत बोलिने विभिन्न भाषाहरू मध्ये दनुवारी भाषा पनि एक हो । दुन क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आएका दनुवार जातिले बोल्ने भाषा दनुवारी हो । यस भाषामा सम्पर्क भाषाहरूको प्रभाव प्रशस्त मात्रामा परेको छ । यस जातिका युवापुस्ताले दनुवारी भाषाको ज्यादै कम मात्रामा प्रयोग गर्छन् । कतिपय ठाउँका दनुवारहरूले दनुवारी भाषा नै बिसिसकेको अवस्था छ । यस भाषाका आफ्नै शब्दवर्गहरूभए पनि समीपवर्ती भाषाहरूमध्ये नेपाली भाषाको क्रियावर्गको तुलना गरी पूर्ण तथा आंशिक समानता र असमानताको अवस्था देखाउनु नै यस आलेखनको मुख्य समस्या हो ।

क. दनुवारी भाषाको मूल स्वरूप कस्तो छ ?

ख. यसका मौलिक क्रियापदहरू के कति र कस्ता छन् ?

ग. यस भाषाका क्रियापदलाई वैज्ञानिक पद्धतिका आधारमा चिनाउन सकिन्छ सकिँदैन ?

घ. नेपाली भाषाका क्रियावर्ग र तिनका उपवर्गहरूसँग दनुवारी भाषाका क्रियावर्गहरू के - कति समानता र असमानता राख्छन् ? यिनै समस्या समाधानमा केन्द्रित भई यो आलेख तयार पारिएको छ ।

१.३. उद्देश्य

नेपालमा १२३ भाषाहरू जीवितै छन् । विभिन्न जातिजनजातिको बसोबास रहेको नेपालमा बोलिने कतिपय भाषाहरू अस्तित्वविहीन बनिरहेका छन् भने कतिपय भाषाहरूको व्यापक रूपमा अध्ययन भई समृद्ध अवस्थामा रहेका छन् । नेपालमा बोलिने दनुवारी भाषीको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेको छ । २०६८ सालको जनगणनाअनुसार यो भाषा बोल्नेको संख्या ८४,११५ रहेको छ । हासोन्मुख अवस्थामा रहेको दनुवारी भाषाका क्रियापदको सङ्कलन गरी ती शब्दहरूको वर्गीकरण, परिचय, पदवर्गीकरणका आधारमा दनुवारी र नेपाली भाषाको क्रिया वर्गको तुलना गरी दुबै भाषाबीच शब्दहरूमा देखा परेका समानता र भिन्नतालाई देखाउनु, दनुवारी भाषाका आधारभूत विविध क्रियापदहरूको सङ्कलन गरी राष्ट्रिय भाषा दनुवारीको संरक्षण र संवर्द्धन र विकासमा टेवा पुऱ्याउनु यस शोधलेखको उद्देश्य रहेको छ ।

१.४. शोधको महत्त्व

नेपालमा बोलिने दनुवारी भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको भाषा हो । नयाँ पिँढीका युवायुवतीहरू नेपाली लगायत अन्य भाषाको प्रभावले गर्दा आफ्नो मातृभाषा शुद्धसँग बोल्न र लेख्न सक्दैनन् । अतः क्रियापदहरूको सङ्कलन र नेपाली भाषाका पदवर्गसँग यस भाषाको तुलना गर्ने कार्यबाट लोप हुन लागेको यस भाषाको जर्गेना भई शब्दकोशको निर्माण तथा भाषासाहित्य र स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा सहयोग भई भाषिक विशिष्टताको अङ्कन गर्न पनि सहयोग पुग्ने भएको हुँदा यस आलेखनको महत्त्व रहेको छ । आगामी दिनमा यस भाषासँग सम्बद्ध शोधकर्तालाई पनि यो आलेख लाभदायक ठहरिन सक्ने विश्वास लिइएको छ ।

१.५. पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूको अध्ययन गर्ने विभिन्न संस्था तथा विद्वानहरूले दनुवारी भाषाको पनि शोधखोज गरेको पाइन्छ। जसको कालक्रमिक विवरणलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ

नेपाली र नेपालका अन्य भाषाको अध्ययन कहिलेदेखि कसले सुरु गर्यो भन्ने कुरा किटान गर्न निकै कठिन देखिन्छ। यस सम्बन्धमा भाषाशास्त्री चूडामणि बन्धुद्वारा लिखित अक्षर सदनद्वारा २०५३ सालमा प्रकाशित भाषाविज्ञानका सम्प्रदाय नामक किताबको पृष्ठ २४ मा यसो भनिएको छ : “सर रात्फ लिले टर्नरले सन् १९२० देखि नेपाली भाषामा लेख्न थालेका हुन्। उनले सन् १९३१ मा आएर नेपाली भाषाको तुलनात्मक र व्युत्पत्तिमूलक कोश [A Comparative and Etymological Dictionary of the Nepali languages]” तयार पारेका छन्।

श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय,सूचना विभागद्वारा प्रकाशित मेचीदेखि महाकाली भाग २ को पृष्ठ १२१-१२२ मा लेखिएको छ,- “दनुवारहरू राजन दनुवार, राई दनुवार र कछाडे दनुवार गरी तीन श्रेणीमा विभाजित भए पनि एउटै दनुवारी भाषा बोल्दछन्।”

सन् १९७५ मा क्लाउस पिटर क्युग्लर र बालकृष्ण राईको संयुक्त प्रयासमा प्रकाशित शब्दावलीको भूमिकामा भनिएको छ,- “नेपाली र दनुवारी भाषामा प्रशस्तै साभा इण्डोआर्यन भाषाका विशेषताहरू पाइन्छन्, तर नेपाली भाषाकोजस्तो व्यवस्थित व्याकरण दनुवारी भाषामा कमै मात्रामा रहेको छ। (

‘...while it is true that Danuwar and Nepali share many common Indo-Aryan features, it is also true that Danuwar Rai possesses grammatical features that can hardly qualify as corruptions of Nepalis grammatical features.’ क्लाउसपिट क्युग्लर, डोरिस क्युग्लर.....पूर्ववत् पृष्ठ -१)

हिरामणि शर्माले बोटे र दनुवारी भाषाका केही शब्दहरूको तुलना गर्दै यी दुई भाषाका बीच आंशिक सामञ्जस्य रहेको देखाएका छन्। (पृष्ठ ५७-५९।

डा. चूडामणि बन्धुले नेपाली भाषाको उत्पत्ति २०५२, पृष्ठ १९८ मा यसरी उल्लेख गरेका छन् , - “दनुवार जातिले बोल्ने भाषा दनुवारी भाषा हो दोन वा दूनमा बस्ने भएकाले यिनीहरूलाई दनुवारी भनिएको हो। दनुवारहरू केन्द्रीय र पूर्वी भित्री मधेशमा अनि काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपलाञ्चोक र नुवाकोट जिल्लाको बैँसीमा पनि बसेका छन्।”

देवीप्रसाद गौतमले दनुवारी भाषाका सम्बन्धमा नेपाली भाषापरिचयको पृष्ठ १९९मा यसो भनेका छन्, -“नेपालको पूर्वी भित्री मधेश र त्यसका छेउछाउमा बस्ने दनुवारहरूले बोल्ने भाषा नै दनुवारी भाषा हो।” भनेका छन्।

भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलको राष्ट्रभाषा नामक पुस्तकको नवौँ सं . २०५० को पृष्ठ ९४-९५ मा यसो भनी उल्लेख गरेका छन् , -“यो भाषा भारोपेली भाषापरिवारको प्राकृत उपशाखाअन्तर्गत नेपाल वर्गमा पर्छ र यो भाषा निकट पश्चिमी, पूर्वी भित्री मधेश अनि तिनका नजिकमा पर्ने महाभारत पर्वतका लहरमा बस्ने दनुवारहरूले बोल्दछन्। ”

डोरबाहदुर विष्टको साभ्का प्रकाशनले प्रकाशन गरेको सबै जातको फूलबारी नामक पुस्तकको पृष्ठ ८५मा यसो भनेका छन्, -“दनुवार, माभी र दरै जातिहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो समूह दनुवारहरूको देखिन्छ। उनीहरू चितवन र त्यसदेखिपूर्वतर्फका कछारका सबै ठाउँमा गरी करिब बाह्र हजार देखिएका छन्।”

गोविन्दप्रसाद भण्डारीले भुमरसुवा गाउँपञ्चायतका दनुवार जनजीवनको सांस्कृतिक पक्ष” विषयमा दनुवारी संस्कृतिका विविध पक्षको अध्ययन गरी २०४५ सालमा शोधकार्य गरेका छन्।

दुर्गा खरेलले बालुवा गा.वि.स.का दनुवार जातिको सामाजिक र आर्थिक अवस्थाको अध्ययन गरी २०४९ सालमा शोधकार्य गरेका छन्।

सुष्मा बाँस्कोटाले हतपते गा.वि.स.का दनुवार र राजनीति विषयमा यस जातिको राजनैतिक अवस्थाको अध्ययन गरी २०४९ सालमा भिलेज प्रोफाइल तयार पारेकी छिन्।

हरिवहादुर क्षेत्रीले दनुवार जातिको जन्मदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरू एक अध्ययन शीर्षका २०५२ सालमा अध्ययन गरेका छन्।

जिल्ला रौतहट पौराड निवासी तुलसीराम राई दनुवारले दनुवार जातिलाई मोरा गोहो (मेरो अपिल) भन्ने शीर्षकको सानो आकारको पर्चा छापेको पाइन्छ : जसमा “आदरनिय वर्ग बन्धु राई परिवार सम्पूर्ण लोकलाई गोहो राम्ना। खस्नी हामी कु अवस्थामा रहूक्ला तोहोले हामीमा आउजाउ नइभेइते ...साधनस्रोत जुटाहिन विकासक लागि अठोट करहुक।”

यसरी विभिन्न विद्वान्हरूबाट दनुवार जातिको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र भाषिक अध्ययन गरिएको भए पनि दनुवारी र नेपाली भाषाका शब्दवर्गअन्तर्गतको तुलनात्मक अध्ययन हालसम्म भएको पाइँदैन। यसर्थ यस विषयमा अनुसन्धानात्मक आलेख तयार गरिएको हो।

१.६. शोधको क्षेत्र तथा सीमा

प्रस्तुत लघुअनुसन्धान रौतहट जिल्लाको चन्द्रनिगाहपुर को गैंडाटार क्षेत्र र चितवनको राप्ती नगरपालिका भण्डारा पिप्लेका दनुवारहरूले बोल्ने दनुवारी भाषालाई केन्द्रविन्दु मानी तयार पारिएको छ। यस ठाउँमा बोलिने दनुवारी भाषाको सामान्य परिचय दिनु, नेपाली भाषाका क्रियावर्गको सापेक्षतामा दनुवारी भाषाका विभिन्न पदवर्गगत क्रियावर्गहरूको मात्र नेपाली भाषासँग तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु अन्य कुनै पनि वर्गको वा एकाङ्गत संरचनाको अध्ययन नगर्नु यस आलेखको सीमा रहेको छ।

१.७. सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत आलेख मूलतः क्षेत्रीय अध्ययनमा आधारित छ। यसमा रौतहट जिल्लाको च.पु.न.पा.को गैंडाटार तथा चितवन जिल्लाको राप्ती गँड्यौली पिप्लेमा बसोबास गर्ने दनुवारी भाषाका उपयुक्त सूचक चयन गरी अन्तर्वार्ता, प्रश्नोत्तर, शोधपुछ, र छलफल विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ।

सङ्कलित सामग्रीलाई व्यवस्थित रूप दिई लेखनकार्य गर्न पुस्तकालय विधिको पनि आंशिक रूपमा प्रयोग गरिएको छ । त्यसै गरी अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई वर्णनात्मक र तुलनात्मक शोधपद्धतिका आधारमा देवनागरी लिपिमा लिपिवद्ध गरिएको छ ।

२. दनुवार शब्दको उत्पत्ति

दनुवार शब्द जातिवाचक नाम शब्द हो । संस्कृतक व्याकरणअनुसार द्रोणि : (स्त्री : द्रु +नि द्रोणि मा डीष्, द्रोणी) भई निर्माण हुन्छ । यसको अर्थ दुई पहाडकाबीचको समथर भू-भाग भन्ने अर्थ दिन्छ । यो शब्द अपभ्रंश हुँदै हिन्दीमा दून हुन गएको र दून शब्द नेपालीमा आगन्तुक शब्दको रूपमा व्यवहृत हुँदै आएको छ । दूनमा बसोबास गर्ने जातिलाई दनुवार भनिएकोले दनुवार शब्द उत्पत्ति भएको हो । नेपालका स्थापित भाषाशास्त्रीहरूले पनि दून प्रदेशमा बसोबास गर्ने जातिलाई दनुवार भनिएको हो भन्ने मान्यता स्थापित गरेकोले यो शब्दको उत्पत्ति भएको हो ।

२.१ शब्दवर्गीकरणको सैद्धान्तिक आधार

एक वा एकभन्दा बढी अक्षर मिली बनेको र स्वतन्त्ररूपमा प्रयोग हुनसक्ने अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । शब्द र पदमा सूक्ष्म भिन्नता भए पनि सामान्यतया नेपालीमा पर्यायवाचीका रूपमा नै लिइएको छ । कुनै पनि भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गर्दा खास सैद्धान्तिक मानक आधारलाई आत्मसात गर्नुपर्ने भएको हुँदा दनुवारी र नेपाली भाषाका क्रियावर्गको तुलना गर्ने यस कार्यमा नेपाली विद्वानका व्याकरणग्रन्थलाई आधार मानिएको छ । उपलब्ध मानक नेपाली व्याकरणग्रन्थलाई अध्ययन गर्दा परम्परागत व्याकरणमा शब्दवर्गलाई नौ प्रकारमा विभाजन गरिएको छ भने आधुनिक व्याकरणमा पाँच प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । सोमनाथ सिग्दालले मध्यचन्द्रिका व्याकरणमा नाम,सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदलाई विकारी र क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक र विस्मयादिबोधकलाई अविकारीभित्र राखेका छन् । त्यस्तै अर्का विद्वान् डा.हेमाङ्गराज अधिकारीले अर्थ, रूप र कार्यका आधारमा वर्गीकरण गरी व्याख्या गरेका छन् । कृष्णप्रसाद पराजुली, महादेव अवस्थी, ऋषिराम शर्मा, डि.पी भट्टराई 'प्रकाश' आदिका व्याकरणका मान्यतालाई समन्वयात्मक आधारमा दनुवारी र नेपाली भाषाका शब्द वर्गको तुलना गरिन्छ ।

२.२ क्रियापद

कार्यव्यापार, घटना र अवस्थालाई बुझाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । क्रियाको वाचक वा कार्यव्यापारका रूपमा प्रयुक्त हुने र वाक्यमा केन्द्रीय विन्दुका रूपमा रूपायित पद वा शब्द, खास गरी वाक्य पूरा गर्ने समापिका क्रियालाई क्रिया भनिन्छ । वाक्यमा प्रयोग भएको अवस्थालाई क्रियापद र अप्रयुक्त अवस्थालाई क्रिया भनिन्छ । क्रिया कार्यका आधारमा सकर्मक अकर्मक, द्विकर्मक र पूरकापेक्षी गरी चार किसिमका हुन्छन् । संरचनाका आधारमा सरल, मिलित, प्रेरणार्थक र नाम क्रिया गरी चार किसिमका हुन्छन् त्यसै गरी वाक्यलाई पूरा गर्ने र नगर्ने आधारमा समापिका र असमापिका तसै गरी अर्थ प्राधान्यताका आधारमा मुख्य र सहायक र पूर्वकालिक , उत्तरकालिक भनेर पनि नेपाली व्याकरणग्रन्थमा चिनाइएको छ । उक्त आधारमा दनुवारी र नेपाली भाषाका क्रियावर्गको तुलना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

२.२.१ कर्म लिने र नलिने आधारमा क्रियाका प्रकार

कर्म लिने क्रियालाई सकर्मक क्रिया र नलिने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भनिन्छ। दुई वटा कर्म लिने सकर्मक क्रियालाई दुईकर्मक क्रिया र जुन क्रियाको क्रिया स्वयंले अर्थ पूरा गर्न नसकी पूरकको अपेक्षा गर्दछ त्यस्तो क्रियालाई पूरकापेक्षी भनिन्छ। दनुवारी र नेपाली भाषामा शब्दगत र वाक्यगत क्रियाका केही उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

क. सकर्मक क्रिया :

दनुवारी

खाइछो

फिक्छो

पढलियो

कहल

नेपाली

खान्छ

फिक्छ

पढें

भन्यो

अकर्मक क्रिया :

दनुवारी

हब

जाबा

आबा

सुत्वा

नेपाली

हुनु

जानु

आउनु

सुत्नु

ख. दुईकर्मक क्रिया :

दनुवारी

देवा

कहवा

केही वाक्यगत उदाहरण :-

नेपाली

दिनु

भन्नु

पूरकापेक्षी क्रिया :

दनुवारी

राम (बड्की) भेलो । राम ठूलो भयो ।

श्याम (चलाख) छलो । श्याम चलाख छ ।

नेपाली

दनुवारी

बहुवाले बहिनका फुल्टिङ् देल्को ।

टाचु बेटाका चकलेट किनल्को ।

रामले गोपालको चार सय रिन तिरल्को ।

गोपाल (बड्की) भेलो ।

श्याम चलाख रहलो ।

नेपाली

भाइले बहिनीलाई कलम दियो । (दुई कर्म भएको)

दाजुले छोरालाई चकलेट किने । (दुई कर्म भएको)

रामले गोपाललाई चार सय रिन तिरे । (दुई कर्म भएको)

गोपाल ठूलो भयो । (पूरकापेक्षी)

श्याम (चतुर) थियो । (पूरकापेक्षी)

२.२.२ वाक्यलाई पूरा गर्ने र नगर्ने आधारमा क्रिया

वाक्य पूरा गर्ने क्रियालाई समापिका र पूरा नगर्नेलाई असमापिका क्रिया भनिन्छ। यस किसिमका क्रियाका उदाहरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

क. समापिका क्रिया

दनुवारी :

खेल्लो

गेलो

देख्लो

फिक्तो

नेपाली :

खायो ।

गयो ।

देख्यो ।

फिक्ला ।

ख. असमापिका क्रिया

दनुवारी :

छो

आइतिही

रहलो

रहतो

नेपाली:

छ ।

जाँदै ।

थियो /थिए

होला ।

२.२.३ अर्थ प्राधान्यताका आधारमा क्रिया

यस आधारमा क्रिया मुख्य र सहायक गरी निम्न दुई प्रकारका हुन्छन् :

क्रिया मुख्य :

सहायक क्रिया :

<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>	<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>
खेल्को	खायो	छो	छ
गेलो	गयो	सियो	हुन्
देखल्को	देख्यो	रहलो	थियो / थिए

२.२.४. संरचनाका आधारमा क्रिया :

यस आधारमा सरल र जटिल गरि क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन्। एउटा धातुबाट बनेको क्रियालाई सरल क्रिया र दुई वा दुईभन्दा बढी धातुबाट बनेको क्रियालाई मिलित वा जटिल क्रिया भनिन्छ। जस्तै :

सरल क्रिया		मिलित / जटिल क्रिया	
<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>	<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>
हबा	हुनु	कहिरहबा	भनिरहनु
बैठ्वा	बस्नु	कहदिहबा	भनिदिनु
सब	सिउनु	मानिदिहबा	मानिदिनु
जाबा	जानु	करिरहबा	गरिरहनु
कर्वा	गर्नु	बुझिदिहबा	बुझिदिनु

पूर्वकालिक क्रिया :

<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>
खा + इक . आइक	खाएर
कर + इक . करिक	गरेर
देख + इक . देखिक	देखेर
पढ + इक . पढिक	पढेर

उत्तरकालिक क्रिया :

<u>दनुवारी</u>	<u>नेपाली</u>
कह	भन्न
कर	गर्न
निख	लेख्न
उठ	उभिन

२.२.५ प्रेरणार्थक क्रिया

एक कर्ताले अर्को व्यक्तिलाई कार्य गर्न प्रेरित गर्ने क्रियालाई प्रेरणार्थक क्रिया भनिन्छ। यसमा वाक्यमा भएको कर्तालाई कर्म बनाई नयाँ कर्ता थप्ने र धातुमा 'आउ' प्रत्यय लगाइन्छ। दनुवारी भाषामा पनि प्रेरणार्थक क्रियापद रहेका छन्। जस्तै :

<u>धातु</u>	<u>प्रत्यय</u>	<u>निर्मित शब्द</u>	<u>अर्थ (नेपालीमा)</u>
खो +	आब =	खुआब	खुवाउनु
कर् +	आब =	कराब	खराउनु
देख् +	आब =	देखाब	देखाउनु

नेपालीमा धातुमा 'आउ' प्रत्यय लाग्छ भने दनुवारीमा 'आब' प्रत्यय लागेको देखिन्छ। दनुवारी र नेपाली भाषाका अन्य क्रियावर्गका पदहरूलाई तलको तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

कं.सं.	दनुवारी	नेपाली	कैफियत
१.	स्यार्बा	लखेटनु	कार्य र अवस्था
२.	उन्तबा	पल्टनु	
३.	उन्ताब	पल्टाउनु	
४.	कातलम्बा	पन्छाउनु	
५.	स्यार्बा	भार्नु	
६.	डेराबा	तर्साउनु	
७.	पार्बा	तर्नु	
८.	पार्बा	तर्नु	
९.	सार्बा	सार्नु	
१०.	हिलाबा	हल्लाउनु	
११.	ओकाबा	बान्ता गर्नु	काम वा हेरविचार
१२.	ल्यबा	थाक्नु	
१३.	फुल्लबा	सुनिनु	
१४.	सुँधुवा	सुँघनु	
१५.	निनाब	निदाउँनु	
१६.	दम्बरहवा	दम बडनु	
१७.	हेच्की उठ्वा	बाडुली लागनु	
१८.	हाइकरवा	हाइ गर्नु	
१९.	जर्मबा	जन्मनु	
२०.	धेकार्बा	डकार्नु	
२१.	चाट्वा	चाटनु	
२२.	जुध्वा	जुध्नु	
२३.	भर्बा	भर्नु	
२४.	खुताल्वा	खेतल्नु	
२५.	व्याबा	व्याउनु	
२६.	कोर्बा	गोडनु	
२७.	खस्वा	खस्नु	
२८.	जर्मबा	जन्मनु	
२९.	उम्बा	भुल्कनु	
३०.	जोड कर्बा	जोड गर्नु	

३. निष्कर्ष

नेपाल विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास भएको विचित्रको सङ्गम स्थल हो । यहाँ प्राचीनकालदेखि नै विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास रहँदै आएको छ । ती जातजातीमध्ये पुस्तौँपुस्ता अधिदेखि नेपालको दून प्रदेशमा बसोबास गर्दै आएका दनुवारहरू अझै अविकसित अवस्थामा गुञ्जिरहेका छन् । यो जाति सामाजिक, शैक्षिक, भाषिक र साहित्यिक चेतले निकै दुर्बल रहेको पाइन्छ ।

यिनीहरूको उत्पत्ति र आगमनका सन्दर्भमा विभिन्न मतमतान्तरहरू देखिए पनि यिनीहरूको मूल थलोको बारेमा भने मतैक्य पाइन्छ । दनुवार जातिको पुरानो बसोबासको क्षेत्र हालको वाग्मती प्रदेश नै हो । बसाइँ सराइको क्रममा यिनीहरू अन्य क्षेत्रमा पनि गएर बसेका छन् । २०६८ सालको जनगणनाअनुसार यस जातिको जनसङ्ख्या ८४,१,१५ रहेको छ । यस भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्नेको सङ्ख्या ४५,८२१ मात्र रहेको छ । वर्तमान नयाँनयाँ पीँढीले भने दनुवारी भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्न नगरेर दनुवारी भाषाभाषीको सङ्ख्या निकै कमी आउने सङ्केत देखिएको छ । दनुवारी भाषा भारोपेली भाषापरिवारको अर्द्धमागधी वर्गबाट विकसित भएको भाषा हो । भाषाशास्त्रीहरूले नयाँनयाँ पद्धतिमा पनि चिनाउन सकिन्छ । परम्परित र भाषा वैज्ञानिक दुवै आधारमा दनुवारी भाषाका शब्दवर्गलाई नेपाली भाषाका शब्दवर्गसँग नजिकै राखेर चिनाउन सकिन्छ । दनुवारी भाषाका क्रिया वर्ग र यसका विभिन्न उपवर्गमा बढी मात्रामा नेपाली भाषाको प्रभाव परेको छ । दनुवारी भाषामा पनि विभिन्न क्रियापद रहेका छन् । समापकताका आधारमा समापिका र असमापिका क्रिया, अर्थ प्राधान्यताका आधारमा सहायक र मुख्य, संरचनाका आधारमा सरल र जटिल, कर्मका आधारमा सकर्मक, अकर्मक, र द्विकर्मकजस्ता क्रियापदको व्यवस्था यस भाषामा रहेको छ । नेपाली भाषाको धातुमा 'नु' प्रत्यय लागी 'खानु, 'गर्नु, लेख्नुजस्ता क्रियामूलको निर्माण भए भैं दनुवारी भाषामा पनि धातुमा 'बा/इ, 'अ', प्रत्यय लागेर क्रियामूलको निर्माण भएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा 'आउ' प्रत्यय लागेर प्रेरणार्थक क्रियाको निर्माण भएभैं दनुवारी भाषामा 'आव' प्रत्यय लागेर प्रेरणार्थक क्रियापदको निर्माण हुन्छ । दनुवारी भाषामा अन्य भाषाभाषीको तीव्र रूपमा प्रभाव परे पनि शब्दभण्डारका दृष्टिले निकै सबल छ । उक्त विविधि प्रकारका क्रियापदमा नेपाली भाषासँग पूर्ण भिन्नता, आंशिक समानता र पूर्ण समानता तीनै किसिमका समानता राख्दछन् ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

अवस्थी, महादेव र ऋषिराम शर्मा (२०५५), *नेपाली व्यावहारिक व्याकरण र अभिव्यक्ति*, (दो.सं.) काठमाडौँ : एकताबुक्स डिस्टिब्युटर्स ।

गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), *नेपाली भाषा परिचय*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०५३), *दनुवारी भाषा एक अध्ययन*, त्रि.वि. : शिक्षाशास्त्रसङ्काय स्नातकोत्तर (एम.एड) शोधपत्र ।

द्विवेदी, कविपलदेव (सन् १९९४), *भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन ।

पोखेल, बालकृष्ण (२०५२), *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

पोखेल, बालकृष्ण (२०४०), *राष्ट्रभाषा* (न.सं.), काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

बन्धु, चुडामणि (२०३०), *भाषा विज्ञान*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान,।

डा. चूडामणि, (२०४७), *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* (चौथो सं.), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
राई, बालकृष्ण र क्लाउस पिटर (सन् १९७५), *अ भोक्याबुलारी अफ द दनुवार राई लेङ्गेवज विथ नेपाली एन्ड इंगलिस*, कीर्तिपुर, इन्स्टिच्युट अफ लिंगुइस्टिक्स, नेपाल तथा एशियाली अध्ययन संस्थान ।

क्षेत्रीय अध्ययनको सन्दर्भमा छनोट गरिएका सूचक व्यक्तिहरू

१. चितवन जिल्ला राप्ती नगरपालिका पिप्ले गड्यौली निवासी वर्ष ७५का राजकुमार दनुवार ।
२. चितवन जिल्ला राप्ती नगरपालिका पिप्ले गड्यौली निवासी वर्ष ७०का कुलबहादुर राई दनुवार ।
२. रौतहट चन्द्रनिगाहपुर गैँडाटार निवासी, ४५ वर्षीय सोमबहादुर राई ।
३. रौतहट, चन्द्रनिगाहपुर गैँडाटार निवासी ४० वर्षीय जितेन्द्र राई दनुवार ।
४. रौतहट, चन्द्रनिगाहपुर, पौराई निवासी ६० वर्षीय जितेन्द्र राई दनुवार ।
५. डा. चूडामणि बन्धु : हाल पूर्वी नवलपुर गैँडाकोट । तथा दनुवार जातिका अन्य व्यक्तिहरू ।
६. उप-प्राध्यापक पदमप्रसाद अर्याल भुवानीशंकर बहुमुखी कलेज खैरहनी ६, चितवन ।